

نظام ادب، تعارف و مفہوم و جہہ در فرهنگ ایرانی

سوفیا کوتلاکی

مترجمان: زہرا فرخ نژاد و آذر دخت جلیلیان

مرشنامه: کوتلاکی، سوفیا
 عنوان و نام پدیدآور: نظام ادب، تعارف و مفهوم وجهه در فرهنگ ایرانی/سوفیا کوتلاکی؛ مترجمان: زهرا فرخ‌نژاد و آذر دخت جلیلیان.
 مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۶.
 مشخصات ظاهری: چهارده، ۲۴۴ ص.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۶-۵۳۵-۲
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
 یادداشت: عنوان اصلی: The Persian System of Politeness and the Persian Folk Concept of Face, with Some Reference to EFL Teaching to Iranian Native Speakers, 1997.
 یادداشت: واژه‌نامه.
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۲۳.
 موضوع: جامعه‌شناسی زبان — ایران
 Sociolinguistics — Iran
 موضوع: آداب معاشرت — ایران
 Etiquette — Iran
 موضوع: کنش‌های گفتاری (زبان‌شناسی)
 Speech Acts (Linguistics)
 موضوع: روابط اجتماعی
 Social Interaction
 موضوع: زبان انگلیسی — راهنمای آموزشی — فارسی‌زبانان
 English Language — Study and Teaching — Persian Speakers
 شناسه افزوده: فرخ‌نژاد، زهرا، ۱۳۶۰ - ، مترجم
 شناسه افزوده: جلیلیان، آذر دخت، ۱۳۶۰ - ، مترجم
 شناسه افزوده: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
 Elmi - Farhangi Publishing Co.
 رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ۹۵۹ الف/۴۵ p ۴۰/۴۵
 رده‌بندی دیویی: ۳۰۶/۴۴۰۹۵۵
 شماره کتابشناسی ملی: ۴۹۸۳۲۰۶

نظام ادب، تعارف و مفهوم وجهه در فرهنگ ایرانی

نویسنده: سوفیا کوتلاکی
 مترجمان: زهرا فرخ‌نژاد و آذر دخت جلیلیان
 چاپ نخست: ۱۳۹۷
 شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
 حروفچینی و آماده‌سازی: انتشارات علمی و فرهنگی
 لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه
 حق چاپ محفوظ است.

انتشارات
 علمی و فرهنگی

اداره مرکزی و مرکز پخش: خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، چهارراه حقانی (جهان کودک)، کوچه کمان، پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن اداره مرکزی: ۸۸۷۷۴۵۶۹ - ۷۰؛ فکس: ۸۸۷۷۴۵۷۲؛ تلفن مرکز پخش: ۲۹ - ۸۸۶۶۵۷۲۸؛ تلفکس: ۴۵ - ۸۸۶۷۷۵۴۴
 آدرس اینترنتی: www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir
 وبسایت فروش آنلاین: www.elmifarhangishop.com
 فروشگاه مرکزی (پرندۀ آبی): خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، بین بلوار گلشهر و ناهید، کوچه گلغام، پلاک ۷۲؛ تلفن: ۳ - ۲۲۰۲۴۱۴۰
 فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه‌روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۱۶ - ۶۶۹۶۳۸۱۵ و ۶۶۴۰۰۷۸۶
 فروشگاه دو: میدان هفت‌تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام فراهانی و خردمند، پلاک ۱۳؛ تلفن: ۷ - ۸۸۳۴۳۸۰۶
 فروشگاه سه: خیابان کارگر شمالی، روبه‌روی پارک لاله، نشن کوچه ستاره، نمایشگاه و فروشگاه محصولات فرهنگی سازمان تأمین اجتماعی، پلاک ۱

تقدیم به آنانی که امروز در میان ما نیستند تا سپاس گزارشان باشم.

از پدرم آنتونیس و مادرم ایرینی تشکر می کنم که با وجود دوربودن از من همیشه به من اعتماد و اعتقاد داشتند و در من برای به انجام رساندن این کار انگیزه کافی ایجاد کردند.

از والدین همسرم طاهره ضرابیها و ناصر فخری مقدم برای همه چیزهایی که از آنها آموختم سپاس گزارم.

فهرست مطالب

سخن مؤلف یازده

فصل اول: مقدمه و اهداف ۱

۱-۱. مقدمه ۱

۲-۱. فرض‌های تحقیق ۸

۳-۱. اهداف تحقیق ۹

۴-۱. طرح تحقیق ۱۰

فصل دوم: مروری بر ادبیات موضوع ۱۵

۱-۲. باب صحبت‌گشایی ۱۶

۲-۲. زبان‌شناسی اجتماعی تعاملی ۱۸

۳-۲. مفهوم ادب ۲۱

۴-۲. قواعد یا اصول ادب ۲۳

۴-۲-۱. اصل همکاری گرایس ۲۳

۴-۲-۲. قواعد و قواعد فرعی توانش کاربردشناختی لیکاف ۲۸

۳۰	۲-۴-۳. اصول ادب لیج.....
۳۵	۲-۵. مفهوم وجهه در تعامل از دیدگاه گافمن.....
۳۶	۲-۶. ادب به مثابه قرارداد اجتماعی.....
۳۸	۲-۷. ادب و ملاحظات وجهه.....
۴۳	۲-۸. ادب در فرهنگ‌های غیر غربی و غیر انگلیسی.....
۵۱	۲-۹. مفاهیم کاربردشناختی در زبان فارسی.....
۵۶	۲-۱۰. جمع‌بندی.....

۵۹	فصل سوم: روش تحقیق
۵۹	۳-۱. بررسی روش‌های مختلف.....
۵۹	۳-۱-۱. رویکرد قوم‌نگاری.....
۶۳	۳-۱-۲. مشاهده شرکت‌کننده.....
۶۴	۳-۱-۳. دیدگاه‌های فرازبانی گویشوران بومی و شم‌زبانی تحلیلگر.....
۶۷	۳-۱-۴. پرسش‌نامه‌های مکتوب / آزمون‌های تکمیل‌گفتمان.....
۷۱	۳-۲. روش‌های گردآوری داده‌ها.....
۷۲	۳-۲-۱. ضبط گفت‌وگوهای طبیعی.....
۷۴	۳-۲-۲. یادداشت‌های میدانی.....
۷۴	۳-۲-۳. مصاحبه‌های غیررسمی و درک شمی.....
۷۷	۳-۲-۴. آزمون‌های تکمیل‌گفتمان شفاهی.....
۷۷	۳-۳. جمع‌بندی.....

۷۹	فصل چهارم: تعارف، ادراک ادب و ارزش‌ها در جامعه ایران
۸۰	۴-۱. تعریف تعارف.....
۸۳	۴-۲. دیدگاه‌های مردم درباره تعارف.....
۸۶	۴-۳. کارکردهای تعارف.....
۹۲	۴-۴. نگاهی به ساختار جامعه ایرانی.....
۹۵	۴-۵. برداشت گویشوران بومی از ادب.....

۹۵	۴-۵-۱. ادب، فرهنگ و جامعه.....
۹۸	۴-۵-۲. ادب و آداب اجتماعی.....
۹۹	۴-۵-۳. ادب و فرد.....
۱۰۰	۴-۵-۴. ادب و بی ادبی در گفتار.....
۱۰۱	۴-۵-۵. ادب و کاربرد زبان رسمی.....
۱۰۲	۴-۶. ارزش های اجتماعی.....
۱۰۴	۴-۷. جمع بندی.....

فصل پنجم: چهارچوبی برای تجزیه و تحلیل: اصول ادب و روش های

۱۰۵	تعارف.....
۱۰۸	۵-۱. اصل فراگیر آداب و اصول سه گانه آن.....
۱۱۰	۵-۲. اصل ۱: احترام و تأیید.....
۱۱۹	۵-۳. اصل تواضع.....
۱۲۷	۵-۴. اصل صمیمیت.....
۱۶۷	۵-۵. جمع بندی.....

۱۶۹	فصل ششم: مفهوم وجهه در جامعه ایرانی.....
۱۶۹	۶-۱. مقدمه.....
۱۶۹	۶-۲. وجهه در فرهنگ ایرانی.....
۱۷۸	۶-۳. کاربرد مدل براون و لوینسون در زبان فارسی.....
۱۸۴	۶-۴. وجهه منفی، مفهوم تحمیل و زبان رسمی.....
۱۸۶	۶-۵. چند مثال.....
۱۹۳	۶-۶. خلاصه.....

۱۹۵	فصل هفتم: نتیجه گیری.....
۱۹۵	۷-۱. نظریه های اصلی ادب در زبان فارسی.....

۲۰۲ ۲-۷. چهارچوب حاضر و تعدیل نظریه‌ها

۲۰۵ ۳-۷. پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی

۲۱۰ ۴-۷. جمع‌بندی

۲۱۱ واژه‌نامه

۲۲۱ کتابنامه

سخن مؤلف

در پایان هزارهٔ دوم میلادی که پژوهش حاضر به پایان رسید، موضوع آداب و تعارفات ایرانیان از نظر تنوری کاربردشناسی شناخته شده نبود. در آن زمان، فرصت انتشار این اثر فراهم نگردید، ولی پس از انتشار یک مقاله (Koutlaki, 2002) تعدادی مقاله در مورد وجوه مختلف آداب معاشرت ایرانیان انتشار یافت که این جانب افتخار داوری و ارزیابی آن‌ها را یافتم.

چند مقاله^۱ و یک کتاب (2010) نیز از تحقیق اولیه استخراج شد. به چاپ رسید. این اثر ترجمهٔ فارسی همان کتاب است که با این امید به دست نشر سپرده می‌شود که امکان پژوهش‌های بیشتر در زمینه‌ای جذاب را فراهم کند که همانا آداب معاشرت ایرانیان است.

در اینجا وظیفهٔ خود می‌دانم از تمام دوستانی که در مسیر طولانی این کار مرا یاری کردند از جمله اشخاصی که اجازه دادند مکالماتشان

۱. کوتلاکی، سوفیا و زری سعیدی، «ابعاد چندعملکردی آموزش فرهنگ، راهکار عملی و مدل آموزش زبان از منظر منظورشناسی و علم شناخت انسان»؛ کوتلاکی، سوفیا، «نگاهی به پاره‌ای از الگوهای رفتاری و فرهنگی ایرانیان» (۱)؛ همو، «نگاهی به پاره‌ای از الگوهای رفتاری و فرهنگی ایرانیان» (۲): تعارف و نظام ادب در فرهنگ ایران.

را ضبط کنم یا در مورد ادب و تعارف در زبان فارسی اطلاعات بسیار مفیدی در اختیار این جانب قرار دادند تشکر کنم.

این کتاب حاصل صرف وقت بسیار و تحمل دشواری‌های زیاد در دوران پرمشغله‌ای از زندگی من است؛ مایلم از تمامی افراد زیر برای کمک‌هایی که به من کردند تشکر کنم.

صمیمانه از دکتر آدام یاورسکی^۱ برای مباحث شورانگیزی که داشتیم متشکرم. ایشان بارها دست‌نوشته‌های مرا فصل به فصل خواندند و نظرات سازنده‌ای ارائه دادند، و درعین حال مرا تشویق می‌کردند. از ایشان کمال تشکر را دارم و خود را مدیون ایشان می‌دانم.

همچنین از پروفسور ماریا سیفیانو^۲، استاد این جانب در دوره کارشناسی دانشگاه آتن - یونان بخش مطالعات انگلیسی، که تحقیقات ایشان بر روی مقایسه ادب در بین فرهنگ‌های یونان و انگلستان ایده این اثر تحقیقی بر روی ادب و تعارف در فارسی را در من ایجاد کرد سپاس گزارم. ایشان متن پژوهش را به‌طور کامل خواندند و کمک کردند تا نتیجه نهایی مطلوب تر باشد.

خود را مدیون مدیریت کتابخانه برکبک^۳ (دانشگاه لندن) می‌دانم، زیرا با اینکه در آن زمان دیگر دانشجوی آن دانشگاه نبودم به من اجازه دادند برای به پایان رساندن تحقیقاتم کتاب‌های لازم را به امانت بگیرم که بدون این کمک پیشبرد کار بسیار دشوار بود.

از دکتر محمدحسین کشاورز از دانشگاه تربیت معلم تهران، که دیدگاه‌هایشان درباره کاربردهای زبان‌شناسی اجتماعی فارسی را مهربانانه با من در میان گذاشتند و کمک‌های شایان و ارزشمندی به من کردند، کمال تشکر را دارم.

از دکتر عبدالرضا رفیعی از دانشگاه وست‌مینستر که، با وجود برنامه

1. Adam Jaworski

2. Maria Sifianou

3. Birkbeck

فشرده روزانه‌شان، تقاضای ملاقات مرا پذیرفتند نهایت سپاس‌گزاری را دارم. ایشان، در جایگاه یک فارسی‌زبان و زبان‌شناس اجتماعی با ارائه نظرات خود درباره‌ی زبان‌شناسی اجتماعی فارسی و جامعه‌ی ایرانی، کمک‌های شایانی به من کردند.

مایلم از دکتر نگار داوری اردکانی که فکر ترجمه‌ی این پژوهش را از انگلیسی به فارسی مطرح ساخت و دو مترجم قابل را برای این کار معرفی کرد سپاس‌گزاری کنم. همچنین باید از مترجمان، زهرا فرخ‌نژاد و آذر دخت جلیلیان، کارشناسان ارشد گروه زبان دانشگاه شهید بهشتی، به خاطر قبول کار ترجمه‌ی این اثر تشکر کنم. کار طاقت‌فرسایی بود که با همت و عزم این دو به سرانجام رسید.

همچنین از همکار ارجمند و دوست عزیزم زهره هدایتی بیدهندی برای بازبینی نهایی متن فارسی و نیز برای همفکری‌های اولیه و کمک به فراهم کردن زمینه‌های انتشار متن فارسی تشکر و قدردانی می‌کنم. ایشان در طول پروژه از گام اول تا زمان انتشار مانند فرشته‌ای محافظ این پروژه را زیر بال‌های خود گرفت و به مقصد رساند.

همواره از همسرم حسین فخری مقدم سپاس‌گزارم که از ابتدای زندگی مشترکمان تاکنون پشتیبان و حمایتگر روحی و همچنین مشوق من بود و همیشه سعی کرد به هنگام ناامیدی به من امید دوباره بدهد و همیشه بی‌هیچ گلایه‌ای لبخند به لب داشت. مطمئنم بدون او این اثر هرگز به نتیجه نمی‌رسید. به خاطر همه‌چیز از او متشکرم.

قطعاً مسئولیت تمام خطاها، اشتباهات و لغزش‌های این تحقیق، که البته کم هم نیست، تماماً بر عهده‌ی این جانب است.

سوفیا کوتلاکی

استادیار دانشگاه قرآن و حدیث، پردیس تهران

تهران، ۱۳۹۶

فصل اول

مقدمه و اهداف

۱-۱. مقدمه

یک مکث نابجا باعث می‌شود آهنگ جمله اشتباه درک شود و کل گفته به بیراهه رود.

دیگری درحالی که او را با محبت در آغوش گرفته بود، گفت: «ما چرا نمی‌توانیم حالا با هم دوست باشیم؟ این همان چیزی است که من می‌خواهم و همان چیزی است که تو می‌خواهی.»

ولی اسب‌ها این را نمی‌خواستند و از هم جدا شدند؛ زمین نیز این را نمی‌خواست، زیرا در راهشان صخره‌هایی را قرار داده بود که سواران می‌بایست تک‌تک از کنارشان بگذرند. هنگامی که از آنجا گذشتند شهر مائو را زیر پای خود دیدند، و معابد و آبگیر و زندان و قصر و مهمان‌خانه اروپایی را. پرندگان و کرکس‌ها را دیدند، گویی آن‌ها نیز نمی‌خواستند و همه با صداها صدای خود می‌گفتند «نه، نه، نه» و آسمان گفت: «نه، آنجا نه».

ای. ام. فورستر، گذری به هند^۱

۱. A Passage to India by E. M. Forster (1924) ← ادگار مورگان فورستر، گذری به هند، ترجمه حسن جواد، نشر خوارزمی، چاپ دوم، ۱۳۹۴.

موضوع این کتاب بررسی درون فرهنگی و بینا فرهنگی ادب شفاهی و زبانی در زبان فارسی است. این حوزه از حوزه‌هایی است که تاکنون کمتر مورد توجه بوده است. اولین جرقه‌های علاقه به ارتباط بینا فرهنگی چند سال پیش که در شرکتی ایرانی کار می‌کردم در من به وجود آمد. برخی از کارمندان این شرکت، ایرانی و برخی انگلیسی بودند. در آنجا اغلب چنین اظهاراتی مطرح می‌شد: «حرف‌های ایرانی‌ها همگی بی‌محتوا^۱ و بسیار سطحی است»، «انگلیسی‌ها فقط به خودشان توجه دارند و به دیگران بی‌اعتنا هستند»، «ایرانی‌ها رک و صریح نیستند و هرگز آنچه را در ذهن دارند به زبان نمی‌آورند»، «انگلیسی‌ها پررو هستند و هیچ توجهی به احساسات دیگران ندارند». برخی حتی پا را فراتر می‌گذاشتند و درباره طرف مقابل می‌گفتند که آن‌ها اصولاً بی‌ادب‌اند!

من، که در بین هر دو گروه «غریبه» بودم، درک بهتری از مشکلات آن‌ها داشتم و احساس می‌کردم که نمی‌توان یک گروه را نسبت به گروه دیگر با ادب تر فرض کرد و باید توضیحی برای این زنجیره از بدفهمی‌ها وجود داشته باشد. این توضیح بسیار ساده و درعین حال بسیار پیچیده جایگاه مهمی در پژوهش‌ها در این زمینه دارد: اغلاط دستوری^۲ در گفتار فردی خارجی قابل درک و پذیرفتنی است و گویشوران بومی آن را مجاز می‌شمارند، اما نادانی و ناتوانی در کاربرد اجتماعی زبان^۳ (ن.ک.: فصل دوم)، که ناشی از ارزش‌های مختلف فرهنگی و درک‌های متفاوت از جهان است، بر فرد غیربومی اثر نامطلوبی دارد؛ زیرا فرد غیرزبان‌شناس قادر به تشخیص این تفاوت‌ها نیست (Thomas, 1983: 96-97). مثال‌های فراوانی از این قبیل بدفهمی‌های بین فرهنگی^۴ در پژوهش‌های موجود در این زمینه وجود دارد (برای مثال Craig, 1979; Chris-

1. empty talk

2. grammatical inadequacy

3. sociopragmatic failure

4. Cross-cultural misunderstanding

topher, 1982; Rubin, 1983; Thomas, 1983; Takahashi & Beebe, 1987; Wolfson, 1989: 14-33).

طبق گزارش وولفسن (Wolfson, 1989: 17)، زمانی که آمریکایی‌ها از دانش‌آموزان یا مهاجران ژاپنی برای حضور در یک جمع دعوت می‌کنند، یادآوری زمان و مکان و گفتن اینکه اگر مایل بودی بیا از نظر ژاپنی‌ها عجیب و تا حدودی توهین‌آمیز است؛ زیرا در فرهنگ ژاپنی دعوت باید با اصرار تکرار شود. به همین ترتیب، در آمریکا عرب‌زبانان عموماً در مهمانی‌ها گرسنه و تشنه می‌مانند؛ زیرا طبق قوانین فرهنگ بومی‌شان، دست‌کم تعارف میزبان را دو بار رد می‌کنند و منتظر تکرار تعارف می‌مانند. از طرف دیگر، میزبان‌های آمریکایی نیز با این برداشت که مهمان آن‌ها گرسنه و تشنه نیست، تعارف خود را تکرار نمی‌کنند و حتی ممکن است از اینکه از تلاش‌های آن‌ها قدردانی نمی‌شود برنجند (Rubin, 1983: 14; Wolfson, 1989: 18).

اینکه درباره چه موضوع‌هایی نباید صحبت کرد، در انگلیسی چه خواست‌هایی را می‌شود مطرح کرد، تا چه حد و اندازه می‌توان با کسی مخالفت کرد و درباره چه موضوعاتی می‌توان با فردی تازه‌آشنا صحبت کرد، از دیگر منابع احتمالی ایجاد سوءتعبیرهای بین‌فرهنگی است. مثلاً سؤالاتی از قبیل اینکه درآمد شما چقدر است؟ یا اینکه فلان چیز را چند خریده‌اید؟ ممکن است در جوامع ایرانی، عربی یا آسیایی کاملاً پذیرفتنی باشند، اما معمولاً از نظر انگلیسی‌ها تابو تلقی می‌شود (Richards, 1980: 424; Wolfson, 1989: 19).

تامس در ادامه می‌افزاید:

ریشه این قبیل بدفهمی‌ها، تقریباً ناشی از کلیشه‌سازی‌های توهین‌آمیز و زیان‌بار ملی است. آلمانی/روسی خشن؛ ژاپنی/هندی متملق؛ آمریکایی ریاکار و بریتانیایی سرد (Thomas, 1983: 97).

کلیشه‌سازی منفی و پیش‌داوری بسیار متداول‌تر از آن است که

عموماً تصور می‌شود. گوناگونی در عمل اجتماعی بسیار زیاد است. اگر قاعده‌ای کلی در قوانین گفتار وجود داشته باشد، این قاعده این است که اعضای یک جامعه گفتاری تمایل دارند با معیارهای خود درباره رفتار گفتاری دیگران قضاوت کنند (Wolfson, 1989: 15). معمولاً نقض هنجارهای زبان‌شناسی اجتماعی تحمل نمی‌شود، زیرا قوانین زبان‌شناسی اجتماعی در لایه‌هایی عمیق‌تر از سطح هوشیاری آگاهانه قرار دارند؛ گویشوران بومی عموماً تا زمانی که توسط گویشوران غیربومی نقض نشوند از این قوانین آگاهی ندارند (Ibid., 25).

پژوهشگران به‌طور روزافزون ثابت می‌کنند که چگونه اصول و الگوهای مختلف تعامل در فرهنگ‌های مختلف دخیل‌اند. یکی از اهداف چنین بررسی‌هایی، حذف کلیشه‌های منفی و افزایش درک بین‌فرهنگی است. و این دو مورد از دغدغه‌های اصلی در آموزش زبان خارجی به شمار می‌آیند.

بنابراین، انجام تحقیقات بیشتری با هدف تجهیز فراگیران زبان به دانش زبان‌شناسی اجتماعی مورد نیاز برای عملکرد درست در فرهنگ مقصد بسیار حایز اهمیت است (همچنین ن. ک.؛ Wolfson, 1983c: 61; Wolfson, D'Amico-Reisner & Huber, 1983: 116).

در حوزه ارتباطات بین‌فرهنگی، موضوع ادب توجه بسیاری از محققان را به خود جلب کرده که البته این امر کاملاً توجیه‌پذیر است. ما در دورانی زندگی می‌کنیم که در آن بر اثر انقلاب ارتباطی، سفرهای بین‌المللی، روابط تجاری و وصلت‌ها، افراد زیادی از فرهنگ‌های متفاوت به طرق مختلف با هم در ارتباط‌اند. تعامل مطلوب بین گفت‌وگوکنندگانی که زمینه‌های فرهنگی مختلف دارند عمدتاً بستگی دارد به منظور مؤدبانه‌ای که طرفین گفت‌وگو به درستی آن را درک کنند. مفهوم ادب هم شامل ادب مرتبه اول می‌شود (یعنی «شیوه‌های مختلفی که از طریق آن‌ها اعضای گروه‌های فرهنگی - اجتماعی،

رفتارهای مؤدبانه را درک و درباره آن‌ها گفت‌وگو می‌کنند» که «حس مشترک به ادب» را شامل می‌شود) و هم ادب مرتبه دوم را که یک «ساختار نظری» است؛ یعنی اصطلاحی در نظریه رفتار اجتماعی و کاربرد زبان (Watts, Ide & Ehlich, 1992).

اگر منظور مؤدبانه یک گوینده اشتباه تعبیر شود، نتیجه تعامل می‌تواند دست کم نارضایتی یا در نهایت فاجعه‌ای به بار بیاورد. هریک از شرکت‌کنندگان در گفت‌وگو براساس قوانین ادب، که همچون بخشی از ساختار اجتماعی - فرهنگی شان درونی شده است، ممکن است تأثیری منفی از طرف مقابل دریافت کند. در اینجا مسئله فقط این نیست که هر شرکت‌کننده طبق مجموعه متفاوتی از قواعد کاربردشناختی عمل می‌کند، بلکه مسئله این است که این کار را چنان ناآگاهانه انجام می‌دهد که ممکن است به قضاوت ارزشی منفی، بدفهمی، تمسخر، تحقیر، ناامیدی و توهین جدی (Wolfson, 1989: 15) و در برخی موارد حتی به قطع روابط منجر شود.

نمونه‌ای از یک روش گفت‌وگو که می‌تواند به بدفهمی بین فرهنگی منجر شود این است که در زبان فارسی افرادی که تازه با هم آشنا می‌شوند معمولاً درباره مسائل شخصی یکدیگر پرس‌وجو می‌کنند تا از این طریق تمایل خود را به آشنایی بیشتر با یکدیگر نشان دهند. درحالی که در انگلیس، گستره سؤالاتی که افراد می‌توانند با اطمینان از یک آشنای جدید (یا قدیمی) پرسند بسیار محدودتر است. رفیعی به توصیف مفهوم «شخصی بودن» و اینکه چه اطلاعاتی در فرهنگ فارسی و انگلیسی شخصی تلقی می‌شوند پرداخته است. او اطلاعات زیر را از کمترین تا بیشترین میزان شخصی بودن فهرست کرده است:

۱. نام خانوادگی

۲. شغل

۳. نام

۴. وضعیت تأهل

۵. قیمت متعلقات

۶. شماره تلفن

۷. سن

۸. نگرش سیاسی

۹. مذهب

۱۰. درآمد

پرفیعی در ادامه می‌افزاید، در شرایط مشابه، در انگلستان بدون دردسر و ایجاد ذهنیت منفی می‌توان تا سؤال شماره ۴ پیش رفت، در حالی که در ایران حد سؤال‌ها و درخواست «چیزهای مجانی» تا شماره ۱۰ هم می‌رسد (Rafiee, 1992: 137-138). چیزهای مجانی به مواردی گفته می‌شود که در هر فرهنگی می‌شود مجانی آن‌ها را از یکدیگر طلب کرد از قبیل کبریت، سیگار، اطلاعات یا رساندن افراد به مقصد (Lakoff, 1974: 27).

از آنجا که کیفیت و میزان اطلاعات آزاد در دو جامعه متفاوت است، می‌توان دربارهٔ نتیجهٔ تعامل یک انگلیسی‌زبان و یک ایرانی، که هر دو با قراردادهای ادب همدیگر بیگانه‌اند، فرضیه‌ای ارائه کرد: گویشور انگلیسی ممکن است ایرانی‌ها را گستاخ، مداخله‌گر و فضول و بدون درک درستی از حریم شخصی تصور کند، در حالی که فرد ایرانی نیز طرف گفت‌وگوی خود را سرد و فاقد حس دوستی و حسن نیت توصیف می‌کند. این در حالی است که هر دوی آن‌ها با بهترین هدف و نیت مثبت و طبق قواعد ادب در فرهنگ خود در این تعامل شرکت می‌کنند؛ طرف ایرانی مشارکت در گفت‌وگو و حسن رابطه را در پیش می‌گیرد و طرف انگلیسی به استقلال طرف مقابل توجه می‌کند و از او نیز همین انتظار را دارد.

همان‌طور که پیش از این ذکر شد، در آموزش زبان به این قبیل

مسائل از لحاظ نظری پرداخته می‌شود. تامس معتقد است معلم زبان باید قواعد کاربردشناسی را به همان دقت قوانین دستوری توضیح دهد: «.... این معلم است که دانش آموز را برای بیان منظور خود به شیوه‌ای گستاخانه و صریح یا مؤدبانه آماده می‌سازد. آنچه ما می‌خواهیم از آن جلوگیری کنیم بی‌ادبی یا چاپلوسی ناآگاهانه اوست. معلم باید پیامدهای احتمالی انواع خاص رفتارهای زبانی را نشان دهد» (Thomas, 1983: 96).

با وجود این، یکی از مشکلاتی که در عمل پیش می‌آید و مسائل معلمان را تشدید می‌کند این است که قواعد کاربردشناختی زبان‌های مختلف به اندازه قواعد دستوری توصیف نشده‌اند (Ibid., 97)، و بنابراین معلم موظف است از تجربیات شخصی خود از زبان‌های مبدأ و مقصد برای ارائه پیشنهادی مناسب به دانش آموزان استفاده کند.

نبود توصیف نظام‌مند قوانین زبان‌شناسی اجتماعی تنها مانع بر سر راه ارتباطات موفق بین فرهنگی نیست. همان‌طور که تامس می‌گوید، در برخی موارد با اینکه فراگیران احتمالاً نسبت به قوانین مختلف فرهنگ مقصد آگاهی دارند، تمایلی به تطبیق خود با آن‌ها یا در نظر گرفتن آن‌ها ندارند. احتمالاً دلیل این امر بی‌میلی به انحراف از هنجارهای درونی شده فرهنگشان است که رفتار مؤدبانه و بیان صادقانه احساسات و مقاصدشان را شکل می‌دهد. همان‌طور که ویرزیکا به درستی عنوان می‌کند، مسئله فقط شیوه‌های مختلف رمزگذاری ادب نیست، بلکه ارزش‌های فرهنگی مختلفی است که در دو فرهنگ حاکم است (Wierzbicka, 1991: 61).

مفهوم ناکامی کاربردشناختی اجتماعی به پیوند ارزش‌های فرهنگی مختلف بین گویشوران زبان‌های مختلف مربوط می‌شود (Thomas, 1983 after Leech, 1983:10-11) و مراد نویسنده از ناکامی کاربردشناختی اجتماعی ناتوانی در شناخت شرایط اجتماعی حاکم بر زبان مورد استفاده است. او این گونه استدلال می‌کند:

... برای معلم زبان بر آورد غلط از کاربردشناسی اجتماعی در مقایسه با تصحیح اشتباهات زبان‌شناسی کاربردی موضوع حساس‌تری است. احکام کاربردشناسی اجتماعی پیش از اینکه زبان‌شناختی باشند، اجتماعی‌اند و فراگیران زبان‌های خارجی اگر چه تصمیمات را که از نظر آن‌ها زبانی است کاملاً می‌پذیرند، اما به حق به اینکه نگاه اجتماعی (یا حتی سیاسی، مذهبی و اخلاقی) شان مورد تردید واقع شود، حساس خواهند بود (Thomas, 1983: 104).

❖ انواع مختلف ناکامی‌های کاربردشناختی اجتماعی که تامس فهرست‌بندی کرده است عبارت‌اند از تحمیل، تابو، ارزیابی‌های مختلف بین فرهنگی از قدرت نسبی و شکاف اجتماعی، تضادها و ارزشی و قواعد اصلی کاربردشناختی مختلف بین فرهنگی از قبیل ضوابط‌های شوخی و قواعد مربوط به دروغ‌های مصلحت‌آمیز.

هر شخص آشنا با فرهنگ ایرانی می‌تواند مثال‌های مختلفی را از ناکامی‌های احتمالی از لحاظ کاربردشناسی اجتماعی در سخنان ایرانی‌هایی که به زبان انگلیسی تکلم می‌کنند، بیابد. مثلاً نبود مفهوم تحمیل بین اعضای خانواده و دوستان نزدیک در جامعه ایرانی (ن.ک.:. فصل چهارم)، مفهوم ادب و وجهه که تا حد زیادی بین ایرانی‌ها و انگلیسی‌ها متفاوت است (ن.ک.:. فصل چهارم و ششم) و برداشت غیرایرانی‌ها از تعارف ایرانی‌ها به مثابه عملی غیرصادقانه (ادب تشریفاتی، ن.ک.:. فصل چهارم)، مثال‌هایی از این نوع‌اند.

۱-۲. فرض‌های تحقیق

در طرحی که در اینجا عرضه شده، ادب مرتبه اول (یا فهم همگانی) همان‌طور که قبلاً ذکر شد، درونداد مورد نیاز برای ادب مرتبه دوم یا ادب (نظری) را فراهم می‌آورد به‌طوری که ادب مرتبه دوم نگرش‌های

فرهنگی فراهم شده توسط ادب مرتبه اول را بازتاب می دهد. به عبارت دیگر، نقطه حرکت برای شکل گیری چهارچوب مورد نظر در این تحقیق، باورهای گویندگان بومی درباره درکشان از ادب است. با توجه به اینکه ادب در زبان فارسی، آن گونه که توسط گویشوران بومی درک می شود، وجه هنجاری بسیار نیرومندی دارد، قرارداد محاوره‌ای^۱ فریزر^۲ بین گویشوران را مناسب یافته و قرارداد محاوره‌ای ایرانی را به منزله یک اصل پذیرفتیم. قرارداد محاوره‌ای ایرانی متضمن آن است که رفتار کلامی / غیر کلامی همه شرکت کنندگان در یک تعامل، معطوف به حفظ و ارتقای وجه طرفین باشد. در نظر گرفتن وجهه در فرهنگ فارسی حتی در مادی ترین نوع ارتباطها (مثلاً تبادلات تجاری، ن.ک.: فصل‌های ۵ و ۶) شایع است، این در حالی است که مفهوم وجهه در زبان فارسی با آنچه براون و لوینسون وجهه مثبت و وجهه منفی می خوانند (Brown & Levinson, 1978; 1987)، متفاوت بوده و دو مفهوم عامیانه در جامعه ایرانی یعنی شخصیت و احترام را دربر می گیرد. تحلیل‌هایی که در ادامه این تحقیق می آید نشان می دهد راهبردهای ادب در زبان فارسی برای نمایش احترام و به تبع آن حفظ و ارتقای شخصیت طرف گفت و گو به کار می روند.

۱-۳. اهداف تحقیق

به نظر می رسد در الگوهای تعامل ایرانی‌ها به مشارکت در تعامل، نشان دادن حسن نیت و وابستگی متقابل که از طریق راهبردهای ادب رسمی بیان می شود اهمیت زیادی داده می شود. اگرچه مدل ادبی که براون و لوینسون ارائه می کنند، به تفصیل نشان می دهد کنش‌های گفتاری ظرفیت تهدید وجهه گوینده را دارند و اینکه هدف راهبردهای

ادب جبران این تهدید و وجهه است (Ibid.). به نظر می‌رسد در زبان فارسی راهبردهای سنتی ادب غالباً بر آن‌اند که به جای جبران تهدید وجهه دیگری، وجهه طرفین گفت‌وگو را حفظ کنند و بالا ببرند. بنابراین، برخی از کنش‌های گفتاری که براون و لوینسون آن‌ها را کنش‌های تهدیدگر وجهه^۱ توصیف کرده‌اند در فارسی به منزله کنش‌های ارتقای وجهه^۲ عمل می‌کنند (مثلاً دعوت‌ها، تعارفات، تعریف و تمجیدها). این اختلاف‌های اساسی بین مدل براون و لوینسون و واقعیت حاکم بر جامعه ایرانی ما را بر آن داشت که به بسط بیشتر نظریه ادب پردازیم. هدف این تحقیق افزایش درک فرهنگ ایرانیان در دوران معاصر است که به دلیل پراکنده‌بودن تحقیقات کاربردشناسی و زبان‌شناسی اجتماعی فارسی تا حد زیادی برای غرب ناشناخته است. در سطحی عملی‌تر، با به کارگیری نتایج این تحقیق در طراحی و تولید مواد و مطالب آموزشی جدید برای دانش‌آموزان ایرانی‌ای که انگلیسی را همچون زبانی بیگانه می‌آموزند و با دادن اطلاعاتی درباره اختلاف‌های فرهنگی در مقوله ادب، بین زبان‌های انگلیسی و فارسی، می‌توان به هدف افزودن بر درک گویشوران هر دو زبان نایل شد. امید بر آن است که نتایج بلندمدت به کارگیری این مواد و مطالب، افزایش توانش زبان‌شناسی اجتماعی ایرانی‌هایی باشد که انگلیسی را به عنوان زبانی بیگانه می‌آموزند که این امر فواید آشکاری برای همه افراد دخیل در این فرایند خواهد داشت.

۱-۴. طرح تحقیق

این تحقیق به شیوه زیر سازمان یافته است:

در فصل اول به مثال‌هایی از ارتباطات بین فرهنگی در پژوهش‌های